

Aleksander Bursche

Czy skarb z Połańca był łupem z bitwy w Lesie Teutoburskim?

Profesor Jerzy Kolendo zaproponował na łamach popularno-naukowego "Biuletynu Numizmatycznego" intrygującą interpretację depozytu denarów republikańskich i monet cesarza Augusta, znalezione w 1968 r. w Połańcu, woj. tarnobrzeskie (Kolendo 1986). Jego zdaniem ten unikalny w europejskiej skali skarb¹, mógł być częścią łupów zagarniętych przez Germanów w trakcie najazdu na "królestwo" Markomanów w roku 18. po n.Chr. (lub wkrótce później) i zniszczenia siedziby króla Marboda, gdzie przebywali rzymscy kupcy i markietanci. Ta interesująca hipoteza została wysunięta na podstawie interpretacji źródeł pisanych (Tacyt, Annales II 62).

Od czasu pierwszej publikacji depozytu i próby przedstawienia kontekstu numizmatycznego (Kunisz 1970) upłynęło już ćwierć wieku. W tym czasie pojawiły się nie tylko nowe znaleziska skarbów denarów z najpóźniejszymi monetami Augusta, ale i publikacje dawniejszych odkryć, często wraz z komentarzami historycznymi dotyczącymi omawianego horyzontu². Rodzi się zatem możliwość przedstawienia szerszego tła numizmatycznego dla skarbu z Połańca.

Niewątpliwie do najbardziej interesujących odkryć należą znaleziska z okolic Kalkriese, na północ od Osnabrück³. Zespół monet sukcesywnie gromadzonych od XVII w. w kolekcji rodziny grafów von Bar (Berger 1992, s. 79-84), Th. Mommsen (1885) uznał za ślady klęski oddziałów Warusa z roku 9. po n.Chr. Ten kontrowersyjny, częstokroć krytykowany pogląd⁴, zyskał nieoczekiwane potwierdzenie, dzięki dokonaniom w ostatnich latach odkryciom. Znalezienie w 1987 r. przy użyciu wykrywacza metali przez angielskiego "łowcę skarbów" zespołu denarów w Kalkriese-Lutterkrug (Berger 1992, s. 85-92, 239-244) stało się bezpośrednim asumptem do podjęcia szeroko zakrojonej prospekcji terenowej i badań wykopaliskowych, prowadzących do odkrycia licznych monet i wielu innych unikalnych przedmiotów⁵. Chronologia, charakter i kontekst znalezisk wskazują, że także i tym razem genialna intuicja nie zawiodła Th. Mommsena. W wąskim przesmyku między stokiem gór a bagnami Germanie zawczasu przygotowali zasadzkę na rozciągnięte w marszu oddziały Warusa⁶. Nowo odkryty skarb z Barenaue-Lutterkrug odpowiada depozytowi z Połańca, pod wieloma względami, takimi jak: ilość monet (160 egz.), data emisji monety końcowej⁷

¹ Położony w strefie koncentracji znalezisk denarów republikańskich i cesarza Augusta w rejonie ujścia Czarnej do Wisły, m.in. pochodzących z osady w Otałęży - Kunisz 1970, s. 120-121, Kolendo 1986.

² Crawford 1969, które to zestawienie A. Kunisz mógł uwzględnić dopiero w późniejszym opracowaniu mennictwa cesarza Augusta (Kunisz 1976); patrz ponadto nowe tomy FMRD, FMRÖ, FMRSI, FMRN, a zwłaszcza Nuber 1974, Boschin 1978/79, Mihăilescu-Bîrliab 1980, Mirnik 1981, Chițescu 1981, Wolters, Stoess 1985, Berger 1992. Niestety niektóre francuskie i włoskie zwłaszcza skarby kończące się emisjami z czasów Augusta, z których monety przechowywane są w muzeach, nie doczekały się do tej pory pełniejszych publikacji. Także stan opracowania licznych depozytów rumuńskich, mimo publikacji M. Chițescu (1981), jest dalece niezadowalający (np. z reguły brak informacji o monetach posrebrzanych lub puncowanych).

³ Berger, Franzius, Schlüter, Wiber-Rost 1991, Schlüter 1991 (recenzja: J. Garbsch, "Bayerische Vorgeschichtsblätter" 57:1992, s. 325-326), 1992, Berger 1992.

⁴ Z pierwszą repliką wystąpił H. Veltmann (1886).

⁵ Zwłaszcza rzymskiego uzbrojenia, patrz przypis 3.

⁶ Taki wniosek wysunął ostatnio W. Schlüter (1992).

⁷ 2. r. przed n.Chr. - 4. r. po n.Chr., RIC¹ 350 = RIC² 207, tzw. emisja Gajusza/Lucjusza wybita w Lugdunum.

czy liczny udział egzemplarzy puncowanych (z "kontramarkami"). Rodzi się zatem pytanie, czy nie powstał on w identycznych okolicznościach⁸ i nie jest świadectwem uczestnictwa Germanów z głębszych partii Barbaricum w bitwie w Lesie Teutoburskim?⁹

Opis 148 monet, stanowiących niemal pełny skład depozytu z Połańca, zawarty w pierwszej publikacji¹⁰, został przez jej Autora uaktualniony na podstawie katalogu M.H. Crawforda (1974), w inwentarzu znalezisk monet rzymskich z Małopolski (Kunisz 1985). Dane te wymagają jednak w kilku przypadkach niewielkich korekt i uzupełnień¹¹, odgrywających niebagatelną rolę w ustaleniach dotyczących proveniencji skarbu.

Zdaniem A. Kunisza (1970, s. 108, 127) skład depozytu z Połańca jest dosyć nietypowy na tle innych skarbów należących do horyzontu zespołów zakończonych monetami Augusta i jego odmienność charakteryzują następujące elementy:

- liczny udział denarów z II w. (48 monet - 32 %), w tym zwłaszcza najstarszych emisji anonimowych (5 egz.),
- brak tzw. naśladownictw barbarzyńskich,
- brak denarów posrebrzanych¹²,
- brak zdeprecjonowanych denarów legionowych Marka Antoniusza.

Według A. Kunisza wyjątkowy skład depozytu świadczy o selekcji monet na potrzeby tezauryzacji. Jednakże w świetle współczesnej wiedzy numizmatycznej niektóre tak sformułowane poglądy wymagają weryfikacji i pewnych uściśleń.

Najwcześniejsze denary występujące w depozycie z Połańca¹³ nie należą do najstarszej serii emisji anonimowych (Crawford 44/5), lecz do nieco późniejszych odmian¹⁴, na co wskazuje forma hełmu przedstawiona na awersie. Również dwa inne denary anonimowe można inaczej określić¹⁵.

Denar uznany przez A. Kunisza za prawdopodobną emisję M. Porcius Laeca (Kunisz 1970, 19 = Kunisz 1985, 20) jest bez wątplenia naśladownictwem barbarzyńskim (Fot. 1). Wskazuje na to zarówno styl przedstawienia awersu i rewersu, jak i liternictwo. Stylistyka awersu denara C. Vibiusa Pansy (Kunisz 1970, 56), jak i kilku innych zaliczonych do tej serii (Kunisz 1970, 54, 57), sugeruje, iż także w tym przypadku możemy mieć do czynienia z naśladownictwami¹⁶. Obecność co najmniej jednego egzemplarza monety naśladowczej odgrywa istotną rolę w ustaleniu proveniencji całego zespołu.

Jednoznaczne stwierdzenie braku w depozycie *denarii subaeratii* nie jest w praktyce możliwe bez dokonania odpowiednich analiz. Denary do chwili odkrycia znajdowały się bowiem w naczyniu glinianym ograniczającym dostęp powietrza, co zabezpieczało je przed aktywniejszą korozją - utlenianiem, spotykaną zazwyczaj w przypadku znalezisk pojedynczych, jak np. z osad¹⁷. Niemniej brak *denarii subaeratii* w omawianym depozycie jest o tyle możliwy,

⁸ W. Schlüter (1992, s. 329) uważa skarby monet odkryte w okolicach Kalkriese, za ofiary z łupów zdeponowane przez Germanów po zwycięskiej bitwie.

⁹ Możliwość tę sugerował pośrednio już A. Kunisz (1970, s. 128).

¹⁰ Do 147 monet zarejestrowanych bezpośrednio po odkryciu (Kunisz 1970, 1973), doszedł jeszcze jeden egzemplarz, który trafił w późniejszym okresie do Muzeum w Sandomierzu (Kunisz 1975). Zdaniem A. Kunisza (1975, 1985) z depozytu mogła zagiąć bardzo niewielka liczba denarów, stąd szacuje jego wielkość na ok. 160 monet.

¹¹ Chciałbym wyrazić wdzięczność Panu Dirkowi Backendorfowi z projektu Fundmünzen der Antike we Frankfurcie nad Menem, za udostępnienie przygotowywanej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu J.W. Goethego dysertacji *Münzschatze des zweiten und ersten Jahrhunderts v. Chr. von der Appeninenhalbinsel* oraz pomoc w identyfikacji monet.

¹² Tj. *denarii subaeratii*; niezbyt zręczne określanie przez A. Kunisza tej grupy monet przymiotnikiem "platerowane" wynika zapewne z niewłaściwego tłumaczenia angielskiego wyrazu "plated". Termin "platerowanie" odnosi się w języku polskim jedynie do elektrolitycznej techniki posrebrzania, będącej wszak osiągnięciem nowożytnym.

¹³ Kunisz 1970, nr 1-3 i nr 146 = Kunisz 1985, nr 1-4.

¹⁴ Crawford 53/2, 55/1, 80/1b, 139/1, 164/1a-b, 167/1 lub 198/1. Bliższe określenie wymagające analizy stylistycznej bez dostępu do oryginałów jest niestety niemożliwe.

¹⁵ Kunisz 1970, 4 = Kunisz 1985, 5 to Crawford 119/2 a nie Crawford 108/1, emisja datowana na lata 206-195; Kunisz 1970, 5 = Kunisz 1985, 147, 7 to Crawford 199/1a-b a nie Crawford 197/1a, emisja datowana na 155 rok.

¹⁶ Autor niestety nie mógł dokonać autopsji monet.

¹⁷ Stopień korozji 10 egz. *denarii subaeratii* pochodzących z osady kultury przeworskiej w Jakuszowicach (Kunisz 1985, s. 262-265, Godłowski 1991) jest z reguły na tyle silny, że ich odkrycie nie byłoby zapewne w ogóle możliwe, gdyby nie zastosowanie podczas badań wykopaliskowych wykrywaczy metali. Podobna sytuacja występuje na obiektach rzymskich - np. w Augst (inf. ustna M. Petera), Haltern czy świątyniach gallo-rzymskich - np. Hayling Island (autopsja). W tych przypadkach, w przeciwieństwie do skarbów, identyfikacja monet posrebrzanych nie stwarza w praktyce problemów.

że został zarejestrowany także w innych dobrze przebadanych skarbach¹⁸.

Bez wątpienia swoistą cechą skarbu z Połańca jest natomiast brak denarów legionowych Marka Antoniusza, co być może potwierdza opinię A. Kunisza o selekcji monet na cele tezauryzacji¹⁹.

Charakterystyczny element depozytu stanowi niewielki udział monet końcowych - denarów Gajusza/Lucjusza z Lugdunum (3 egz. - 2%), który trudno uznać za rezultat selekcji. Wiąże się on natomiast ze stosunkowo wczesnym momentem tezauryzacji monet lub/i z określoną strefą cyrkulacji, w której zgromadzono denary. W tym drugim przypadku należy się bowiem liczyć z faktem zróżnicowanej szybkości i odmiennego natężenia dystrybucji emisji Lugdunum w czasach dynastii julijsko-klaudyjskiej²⁰.

Udział denarów Gajusza/Lucjusza w znaleziskach zachodnich związanych z horyzontem Warusa jest znacznie wyższy i wynosi zarówno w skarbach (Barenaue-Lutterkrug, Haltern III), jak i znaleziskach pojedynczych ok. 30 % (Nuber 1974, s. 74, Berger 1992, s. 99-107, Schlüter 1992, s. 339).

Niska proporcja denarów RIC¹ 350 w skarbie z Połańca pozwala na udzielenie jednoznacznie negatywnej odpowiedzi na zadane w tytule pytanie. Obecność co najmniej jednego naśladownictwa barbarzyńskiego²¹ oraz duży udział emisji anonimowych (łącznie 7 egz. - 4,1%), niespotykanych niemal w skarbach z czasów Augusta na Zachodzie (Nuber 1974, s. 73) dodatkowo wyklucza powiązanie omawianego depozytu z wydarzeniami między Renem a Łabą w czasach Warusa.

Analogię dla depozytu z Połańca można wskazać wśród skarbów znalezionych nad górą Drawą i Sawą oraz nad dolnym Dunajem, zwłaszcza w Rumunii²². Z terenów tych pochodzą zespoły o zbliżonych do analizowanego skarbu cechach charakterystycznych, tj. zawierające stosunkowo wiele starszych, drugowiecznych monet²³, pojedyncze naśladownictwa barbarzyńskie²⁴ i nieliczne denary Gajusza/Lucjusza²⁵ oraz monety puncowane²⁶. Na obszarach tych wśród depozytów zakończonych monetami Augusta występują skarby pozbawione denarów legionowych Marka Antoniusza²⁷.

¹⁸ Np. z Haltern III - FMRD VI 4056, Berger 1992, s. 62-64 czy Seppenrade - FMRD VII, 4039, Berger 1992, s. 95, aczkolwiek i w tym przypadku nie przeprowadzono analiz monet.

¹⁹ Z wyborem pełnowartościowych monet dokonywanym przez żołnierzy mamy częstokroć do czynienia w innych skarbach tego okresu - np. w zawierającym 185 denarów depozycie III z obozu augustiańskiego w Haltern (Berger 1992, s. 64); patrz też przypis 27.

²⁰ Nuber 1974, s. 69-75, Berger 1992, s. 97-98 inaczej Kunisz 1976, s. 106.

²¹ Na terenach zachodnich (łącznie z Italią) naśladownictwa barbarzyńskie denarów republikańskich występują jedynie sporadycznie (Berger 1992, s. 149, tab. 51), tylko w jednym przypadku zarejestrowano pojedynczy egzemplarz w skarbie (Seppenrade - FMRD VII 4039, Berger 1992, s. 95).

²² Zbyt słaby stan opracowania depozytów rumuńskich nie pozwala jednak na bardziej szczegółową analizę. Dane zestawione przez M. Chiteșcu (1981) zawierają liczne błędy, są niepełne i wielokrotnie mało wiarygodne, gdy chodzi o identyfikację katalogową monet.

²³ Z obszarów Rumunii patrz Chiteșcu 1981, nr 29, 49, 66, 84, 143, 189, 200, choć i na tych terenach brak w tym względzie pełnej analogii dla skarbu z Połańca - w skarbie z Pincești (Chiteșcu 1981, nr 143) zawierającym 202 denary i kończącym się monetą Tyberiusza wystąpiły 4 (2,0%) egz. emisji anonimowych i ogółem 46 (22,8%) egz. z II w. przed Chr. Starsze denary republikańskie w skarbach z czasów cesarskich pojawiają się liczniej także na obszarach Italii - np. w dużym depozycie z Cinto Caomaggiore zawierającym 3 891 denarów i zakończonym monetami Tyberiusza wystąpiło 45 (1,2%) egz. emisji anonimowych i 782 (20,1%) egz. z końca III i II w. A. Kunisz (1976, tabl. I) znacznie zaniżył udział najstarszych emisji w depozycie z Akwilei. W skarbie tym liczącym 560 denarów, z najpóźniejszymi monetami Augusta typu Gajusz/Lucjusz zarejestrowano w istocie 41 (7,3%) egz. z II w. (a nie 11) - Brusin 1928 (z uzupełnieniami na podstawie katalogu M.H. Crawforda).

²⁴ Z obszarów Rumunii znanych jest co najmniej 200 egz. naśladownictw, wielokrotnie notowanych w skarbach (Crawford 1980, Chiteșcu 1981, 46-61, mapa 3); depozyty z horyzontu Augusta zawierają zazwyczaj od jednego do kilkunastu naśladownictw m.in. w Poiana I wśród 152 określonych denarów, zarejestrowano 1 naśladownictwo (Chiteșcu 1981, nr 148), w Gherina wśród 369 określonych denarów kończących się monetami Gajusza/Lucjusza znajdowało się 14 naśladownictw (Chiteșcu 1981, nr 84), zaś w depozycie ze Strimbana Wołoszczyźnie, wskazanym już przez A. Kunisza (1970, s. 123-126) jako bliska analogia dla skarbu z Połańca, wystąpiły 3 naśladownictwa; patrz też Chiteșcu 1981, nr 9, 44, 49, 51, 152, 161, 189.

²⁵ Np. Augustin - wśród 291 określonych denarów wystąpiło 8 (2,7%) monet typu Gajusz/Lucjusz (Chiteșcu 1981, nr 9), Gherina - wśród 369 określonych denarów, jedynie jedna (0,3%) moneta tego typu (Chiteșcu 1981, nr 84).

²⁶ W skarbie z Połańca ślady puncy pojawiły się na 52 (35,1%) monetach. Niestety w większości przypadków depozytów naddunajskich ich udział nie jest znany - patrz Chiteșcu 1981, s. 40-45, depozyty zachodnie - patrz Berger 1992, s. 102; udział egz. puncowanych w skarbach wzrasta z upływem czasu i za Tyberiusza sięga już częstokroć 50% - np. w depozycie z Cinto Caomaggiore zarejestrowano je na 1 934 (49,7%) egz. (Boschin 1978/79).

²⁷ Np. Gherina (Chiteșcu 1981, nr 84). Brak denarów legionowych wskazywać może na stosunkowo wczesny czas tezauryzacji skarbu z Połańca - nad dolnym Dunajem nie występują one bowiem z reguły we wcześniejszych zespołach zakończonych monetami Augusta (Chiteșcu 1981, nr 29, 44, 48, 49, 51, 148, 183, 189, 194, 200) i pojawiają się dopiero w czasach Tyberiusza (Chiteșcu 1981, nr 75, 79, 143, 153).

Sugerowane przez Prof. J. Kolendo (1986) pochodzenie depozytu z rejonu środkowego Dunaju w świetle analizy numizmatycznej nabiera zatem dodatkowego potwierdzenia. Niski udział denarów Gajusza/Lucjusza, ich niewielki stopień wytarcia i brak denarów legionowych Marka Antoniusza oraz emisji Tyberiusza stanowi jednakże przesłankę numizmatyczną utrudniającą datowanie okresu tezauryzacji tego depozytu na czas upadku "królestwa" Marboda²⁸. Można jednak przyjąć wcześniejszą datę zgromadzenia zespołu, który w ukształtowanej już formie pozostałby na terenie markomańskim do czasu najazdu.

Chciałbym wskazać na jeszcze jedną możliwość interpretacji skarbu z Połańca oraz koncentrujących się w jego rejonie znalezisk monet republikańskich²⁹.

Depozyty z końcowymi monetami z czasów Augusta pochodzące z terenów na południe od środkowego Dunaju łączą się z buntami plemion pannońskich i dalmackich w latach 6-9 po n. Chr., spowodowanymi rewizcjami dokonywanymi przez Tyberiusza w związku z zamierzaną wyprawą przeciw Marbodowi (Nuber 1974, s. 71, Berger 1992, s. 97). Rebelia lokalnych plemion zmusiła Tyberiusza do zawarcia porozumienia z Markomanami i wycofania się z ich terytoriów³⁰. Nie jest wykluczone, że monety z Połańca dostały się w ręce Germanów w bezpośrednim związku z opisywanymi wydarzeniami³¹ - jako kontrybucja lub żołd wypłacony germańskim oddziałom posiłkowym³². Ilość 160 denarów przekracza jednak praktycznie sumę, jaką mógł uzyskać po rocznej nawet służbie szeregowy piechur *auxiliae* (*miles coh.*), leżała teoretycznie w granicach możliwości jeźdźca (*eques*) i nie stanowiła oczywiście problemu dla oficera, który mógł ją zaoszczędzić z jednej nawet raty żołdu³³. Wchodziłoby zatem w rachubę w praktyce wynagrodzenie dla wodza germańskiego, który dosłużyłby się w *auxiliae*, podobnie jak Marbod lub Arminiusz, szczebla oficerskiego³⁴.

Dodatkową wskazówkę dla interpretacji sposobu uzyskania depozytu przez Germanów może stanowić położenie znaleziska, w górnym biegu Wisły. U źródeł Wisły Klaudiusz Ptolemeusz umieszcza Burów, których uznaje za jedno z plemion lugijskich (Ptol. II 11,18)³⁵. Strabon (VII 1,3, Schmidt 1934, s. 102, Kolendo 1981b, s. 16) wymienia Lugiów wśród plemion uzależnionych od Marboda, zaś Tacyt (*Germania* 43) lokalizuje Burów bezpośrednio na północ od Markomanów i Kwadów, w sąsiedztwie Kotynów i Osów, wspominając, iż językiem i stylem życia przypominają Swebów³⁶. Możliwe zatem, że podobnie jak w okresie I wojny dackiej (Vulpe 1976), już w czasach Augusta doszło do bezpośredniego kontaktu Burów z Rzymianami. W tym kontekście skarb z Połańca wraz z okolicznymi znaleziskami denarów republikańskich i cesarza Augusta możnaby uznać za część trybutu wypłaconego za zachowanie spokoju lub wynagrodzenia za pomoc w stłumieniu buntu pannońskiego. Depozyt trafił daleko poza obszar bezpośrednich działań, podobnie jak grupa skarbów denarów zakończonych monetami Marka Aureliusza, Kommodusa i Septymiusza Sewera, która napływała w dorzecze Wisły od wojen markomańskich (Lind 1981, 1988, 1991, Bursche 1993) czy do skarbów solidów z rejonu Bałtyku (Fagerlie 1967, Iluk 1985a, 1985b, Kyhlberg 1986). Przedstawiona propozycja pozostaje w

²⁸ Podobnie A. Kunis (1970, s. 127), patrz też poprzedni przypis; skarby kończące się monetami Tyberiusza znane są zarówno z obszarów zachodnich np. z Fryzji: Fyns (Feins) - wśród 57 określonych denarów 4 (7%) egz. Tyberiusza (FMRN 86), Onna 1884 - wśród 237 zidentyfikowanych denarów 18 (7,6%) monet Tyberiusza (Van Es 1960, s. 77-81), z Italii np. Cinto Caomaggiore - 46 (1,2%) denarów Tyberiusza i 220 (5,7%) egz. RIC 350-351 (Boschin 1978/79), jak i Rumunii: Foto - wśród 271 określonych denarów, 3 egz. Tyberiusza (Chitescu 1981, nr 79), Pincesti - skarb 202 denarów (w tym 4 egz. anonimowe) kończący się jedną monetą Tyberiusza (Chitescu 1981, nr 143) czy Poiana VI - 67 denarów, w tym 3 egz. Tyberiusza (Chitescu 1981, nr 153).

²⁹ Patrz przypis 1.

³⁰ Tacyt, *Ann.* II 46, Wilkes 1969, s. 70-75, Wells 1972, s. 237-238, Mócsy 1974, s. 37-39 ostatnio Kolnik 1991.

³¹ Należy także wziąć pod uwagę toczące się w ich następstwie walki Lutulusa z Dakami i Sarmatami - Wilkes, 1969, s. 71-73, Mócsy 1974, s. 39.

³² Poświadczony jest udział w opisywanych wydarzeniach posiłkowych jednostek trackich (Wilkes 1969, s. 70-73, Wells 1972, s. 237, Mócsy 1974, s. 38).

³³ Rekonstrukcję wysokości żołdów w czasach pryncypatu na podstawie nowej tabliczki z Vindonissy oraz z uwzględnieniem papirusu z Masady przedstawił ostatnio M.A. Speidel (1992). Jego zdaniem roczne stipendium rozłożone na trzy raty (wypłacane w styczniu, maju i wrześniu) przedstawiało się w oddziałach pomocniczych (*auxiliae*) okresu Augusta w sposób następujący: *miles coh.* - 750 sesterców (tj. 185 denarów), *eques coh.* - 900 ses. (225 denarów), *eques allae* - 1 050 ses. (262,5 denarów), *centurio coh.* - 3 750 ses. (937,5 denarów). Należy przy tym pamiętać o potrącaniu znacznej sumy (minimum 40% do 100% czteromiesięcznej raty) na wyżywienie, ubiór czy naprawy uzbrojenia (Jahn 1984, Speidel 1992, Berger 1992, s. 62-63).

³⁴ Zaoszczędzenie takiej sumy przez jeźdźcę wydaje się mało prawdopodobne, gdyż jak zwrócił mi uwagę Prof. J. Kolendo w liście z Fondation Hardt z 8 marca 1992 r., rzymscy żołnierze nie przypominali raczej mieszkańców Genewy z czasów Kalwina. Ponadto skarbu z Połańca nie można rozpatrywać w oderwaniu od koncentrujących się w jego rejonie znalezisk monet republikańskich.

³⁵ Szerzej na temat lokalizacji Burów i dwóch źródeł Wisły według Geografii Ptolemeusza - patrz Kolendo 1981a, s. 75.

³⁶ Patrz Kolendo 1976, s. 43 i komentarz G. Pella, Tacitus, *Germania*, Darmstadt 1990, s. 245-246.

Fot. 1. Naśladownictwo barbarzyńskie denara republikańskiego ze skarbu z Połańca, woj. tarnobrzeskie (zbiory Muzeum Narodowego w Kielcach).

zgodzie z teoretycznymi poglądami wysuwany przy różnych okazjach przez Prof. J. Kolendo (1981c), który uważa, że monety stanowiły rzadki element składowy łupów zagarnianych masowo przez barbarzyńców w czasach najazdów na obszary Cesarstwa³⁷.

Analiza horyzontu znalezisk denarów z czasów Augusta³⁸ pozwala na odrzucenie kuszącej hipotezy uznania depozytu z Połańca za część łupów zagarniętych w Lesie Teutoburskim i na wskazanie naddunajskiej proveniencji skarbu.

Do proponowanej przez Prof. J. Kolendo interpretacji depozytu, jako części łupów zagarniętych na terenie królestwa Marboda, dochodzi możliwość uznania skarbu za część kontrybucji wypłaconych germańskim *nobiles* za zachowanie spokoju nad Dunajem lub wynagrodzenia dla wodza Burów walczących w rzymskich oddziałach posiłkowych w okresie tłumienia powstania pannońskiego przez Tyberiusza.

BIBLIOGRAFIA

- Berger F.
1992 - *Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland*, (w:) SFMA, 9.
- Berger F., Franzius G., Schlüter W., Wiber-Rost S.
1991 - *Archäologische Quellen zur Varusschlacht?*, *Antike Welt*, 22, s. 221-234.
- Bernhard H., Engels H.-J., Engels R., Petrovsky R.
1990 - *Der römische Schatzfund von Hagenbach*, Mainz.
- Boschin A.
1978/79 - *Il ripostiglio di Cinto Caomaggiore*, Padova (maszynopis dysertacji doktorskiej w bibliotece FMRD/SFMA we Frankfurcie nad Menem).
- Brusin G.
1928 - *Aquileia. Ripostiglio di denari della repubblica e dell'epoca augustea*, *Notizie degli Scavi* 1928, s. 261-282.
- Bursche A.
1993 - *Pourquoi les denarii frappés après 194 étaient-ils absent dans le Barbaricum?* (w:) *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress*, Bruxelles 1991 (red. T. Hackens, G. Moucharte), Louvain-la Neuve, II, s. 297-303.

³⁷ Monety tylko wyjątkowo pojawiają się w tzw. *Bronzgeschirdepots*, będących zapewne śladami łupów zagarniętych w III w. po n.Chr. na terenach Cesarstwa, jak w niedawno odkrytym zespole w Neupotz (Nadrenia - Bernhard, Engels, Engels, Petrovsky 1990). Denary występujące w znanych depozytach bagiennych z terenów Jutlandii (Thorsberg, Nydam, Illerup - Ilkjær, Lønstrup 1983, Ilkjær 1989), stanowią, podobnie jak pozostałe przedmioty, ofiary z łupów, zdobyte na plemionach północnych (Ilkjær, Lønstrup 1983, Ilkjær 1989, 1990).

³⁸ Przeprowadzenie szczegółowego studium numizmatycznego wykraczało poza wąskie ramy tego przyczynku.

- Chiteşcu M.
1981 - *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR IS, 112, Oxford.
- Crawford M. H.
1969 - *Roman Republican Coin Hoards*, London 1969.
1980 - *Imitations of Roman Republican Denarii in Dacia*, *Studi și Cercetări de Numismatică*, 7, s. 51-52.
- Fagerlie J. M.
1967 - *Late Roman and Byzantine Solidi found in Sweden and Denmark*, *Numismatic Notes and Monographs*, 157, New York.
- Godłowski K.
1991 - *Jakuszowice - a multi-period settlement in southern Poland*, *Antiquity*, 65, s. 662-683.
- Ilkjær J.
1989 - *The Weapons Sacrifices from Illerup Ådal, Denmark*, (w:) *The Birth of Europe: Archaeology and Social Development in the First Millennium A.D.* (red. K. Randsborg), Roma, s. 54-61.
1990 - *Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere*, Århus.
- Ilkjær J., Lønstrup J.
1983 - *Der Moorfund im Tal der Illerup- bei Skanderborg in Ostjütland (Dänemark)*, *Germania*, 61, s. 95-116.
- Iluk J.
1985a - *The export of gold from the Roman Empire to barbarian countries from the 4th to the 6th centuries*, *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte*, 4,1, s. 79-102.
1985b - *Trybuty i "donativa" cesarzy rzymskich wypłacane plemionom barbarzyńskim w V i w VI wieku*, *Eos*, 73, s. 331-347.
- Jahn J.
1984 - *Zur Entwicklung römischer Soldzahlungen von Augustus bis auf Diocletian*, (w:) *SFMA*, 2, s. 53-74.
- Kolendo J.
1976 - *Zróżnicowanie ludów Germanii w świetle analizy dzieła Tacyty*, (w:) *Kultury archeologicznej strefy kulturowej w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich* (red. K. Godłowski), *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CCCCXXII, Prace Archeologiczne*, 22, Kraków, s. 39-50.
1981a - *Źródła pisane w badaniach nad strefami kulturowymi i etnicznymi Europy Środkowej w okresie rzymskim*, (w:) *Problemy kultury wielbarskiej* (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 65-78.
1981b - *Źródła pisane*, (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. V, Wrocław, s. 9-17.
1981c - *Les influences de Rome sur les peuples de l'Europe centrale habitant loin de frontières de l'Empire*, *Klio*, 63, s. 453-472.
1986 - *O skarbie monet rzymskich z Połańca*, *Biuletyn Numizmatyczny*, 9-12 (221-224), s. 161-165.
- Kolnik T.
1991 - *Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n.Chr.*, (w:) *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus, Kolloquium Bergkamen 1989*, Münster, s. 71-84.
- Kunisz A.
1970 - *Skarb rzymskich denarów z czasów Republiki i cesarza Augusta, odkryty w Połańcu, pow. Staszów*, *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego*, 6, s. 103-159.
1973 - *Katalog skarbów monet rzymskich odkrytych na ziemiach polskich*, *Materiały do prahistorii ziem polskich*, 5,5, Warszawa.
1975 - *Dalszy denar republikański ze skarbu z Połańca*, *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego*, 9, s. 327-329.
1976 - *Recherches sur le monnayage et la circulation monétaire sous le règne d'Auguste*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1985 - *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, Wrocław.
- Kyhlberg O.
1986 - *Late Roman and Byzantine solidi: an archaeological analysis of coins and hoards*, (w:) *Excavations at Helgö* (red. A. Lundström, H. Clarke), 10, s. 13-126.
- Lind L.
1981 - *Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue. Text*, Stockholm.

- 1988 - *Romerska denarer funna i Sverige*, Stockholm.
- 1991 - *Was northern Europe an India to the Ancient Romans?*, (w:) *Coinage, Trade and Economy*, 3rd International Colloquium (red. A. Kumar Jha), Maharashtra 1991, s. 168-175.
- Mihăilescu-Bîrliba V.
1980 - *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București.
- Mirnik I. A.
1981 - *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR IS 95, Oxford.
- Mommsen Th.
1885 - *Die Örtlichkeit der Varusschlacht*, Berlin.
- Mócsy A.
1974 - *Pannonia and Upper Moesia*, London-Boston.
- Nuber E.
1974 - *Der frühromische Münzumschlag in Köln*, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 14, s.28-89.
- Schlüter W.
1991 - *Die Römer im Osnabrücker Land. Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senk*, Osnabrück.
1992 - *Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht? Die Untersuchungen in der Kalkrieser- Niewedder Senke bei Osnabrück*, Germania, 70, s. 307-402.
- Schmidt L.
1934 - *Die Ostgermanen*, München.
- Speidel M. A.
1992 - *Roman Army Pay Scales*, The Journal of Roman Studies, 82, s. 87-106.
- Van Es W. A.
1960 - *De Romeinse muntvondsten uit de drie noordelijke provincies*, Groningen.
- Veltmann H.
1886 - *Funde von Römermünzen im freien Germanien und die Örtlichkeit der Varusschlacht*, Osnabrück.
- Vulpe R.
1976 - *Les Bures allés de Décébale dans la première guerre dacique de Trajan*, (w:) *Studia Thracologica*, București, s. 199-233.
- Wells C. M.
1972 - *The German Policy of Augustus*, Oxford.
- Wilkes J. J.
1969 - *Dalmatia*, London.
- Wolters R., Stoess Chr.
1985 - *Die römischen Münzschatzfunde im Westteil des Freien Germanien*, (w:) *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte*, 4,2, s. 3-41.